

Леонтій ЧИСТОКЛЕТОВ

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
leontii.h.chystokletov@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-3306-1593

ПРОБЛЕМИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ПРАВОМ У СФЕРІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2025.47.310>

© Чистоклетов Л., 2025

У статті проаналізовано наукові концепції щодо правової природи зловживання правом та зловживання процесуальним правом.

Зазначено, що дискусійна думка щодо застосування терміна “зловживання правом” триває ще з часів римського права, основою якого був принцип захисту доброчесної поведінки.

З метою вивчення історичного розвитку застосування процесу зловживання правом проаналізовано міжнародну практику Австрії, Франції та Німеччини. Встановлено, що на відміну від французького законодавства Німеччина у дослідженнях проблеми зловживання правом досягла більш значних успіхів. Німецька концепція зловживання правом зводиться до розуміння цього явища як не просто формального порушення, а суттєве відхилення від принципів справедливості та добросовісності.

Вивчення рішень ЄСПЛ цілком логічно доводить, що критерії зловживання правом визначаються не в Конвенції, а в рішеннях ЄСПЛ, який в кожному конкретному випадку вирішує, виходячи із прецедентів, які загалом сформували систему випадків зловживання правом.

Окреслено, що сьогоденне сприйняття змісту зловживання правом у вітчизняному правовому полі вказує на той факт, що під час дослідження цього феномену одна група науковців повністю заперечує це поняття та вважає його протиріччям, інші дослідники тлумачать термін як “використання права на зло” у тих випадках, коли уповноважений суб’єкт наділений суб’єктивним правом, діє в його межах, але завдає певної шкоди правам інших осіб або суспільству.

На підставі правового аналізу констатовано, що терміни “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом” мають певну відмінність, яка простежується за сферами застосування, суб’єктами, об’єктами, правовими засадами та правовими наслідками.

Практика Верховного Суду цілком закономірно доводить, що під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників про-

цесу, що виражене, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести.

Проведене дослідження, попри полярність поглядів щодо зловживання правом, дало змогу констатувати, що цей феномен формується як цілісне правове явище, яке за теоретико-правовим спрямуванням є не лише можливим, здатний зміцнювати правопорядок, що підтверджується вітчизняною та світовою практикою й визнається необхідним і корисним.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання процесуальним правом, концепція, вітчизняне законодавство, судова практика, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Серед наукових праць, присвячених трактуванню термінів “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом” у сфері вітчизняного законодавства немає спільної позиції щодо їх узгодженого розуміння, що за своєю проблематикою сприяє виникненню правових недоліків у процесі розвитку правової системи.

Варто зазначити, що з політичними, економічними, науковими, соціальними та іншими змінами у сфері правотворення, правозастосування та правореалізації виникають нові труднощі, що потребують правового регулювання та вироблення спільної позиції щодо розуміння права. Так, масовий спротив українського народу режиму Януковича під час Революції гідності був поштовхом до посилення тенденції щодо протидії зловживанню процесуальними правами як подальшого розвитку системи права. Вже події в період повномасштабного вторгнення в Україну російського агресора демонструють виникнення правових відносин, пов’язаних з формуванням ефективної правової системи, спрямованої на забезпечення територіальної цілісності, конституційного ладу, обороноздатності країни, протидії злочинності, адміністративним правопорушенням та захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Безсумнівно, поява та розвиток нових правових інститутів “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом”, з урахуванням застосування принципу верховенства права, мають всі підстави для існування та подальшого розвитку. Не є винятком така тенденція, яка проявляється у сфері деліктного законодавства під час розгляду справ про вчинення злочинів, цивільних та адміністративних правопорушень, позитивне врегулювання якого вплине на імідж системи права.

Аналіз дослідження проблеми. Наукове підґрунтя у дослідженні проблем зловживання правом та процесуальним правом заклали у своїх працях О. Бандура, Я. Берназюк, М. Бурдін, Н. Буроменська, М. Віхляєв, К. Гуртова, О. Дроздова, В. Заборовський, Р. Калюжний, О. Капліна, Р. Кихтюк, Д. Козачук, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Т. Кохановська, О. Малиновський, С. Петков, В. Поліщук, В. Резнікова, Д. Сахно, О. Соломахіна, А. Штефан та низка інших вітчизняних науковців. Серед зарубіжних вчених у цій сфері – наукові нароби М. Браєрса, Л. Дюгі, В. Зіберта, Р. фон Ерінг, Г. Лаутерпахта, Дж. Перилла, М. Плянїоля, М. Шоу та інших.

Водночас, незважаючи на цінність вказаних праць, сучасна наука, у зв’язку з поляризацією сутності термінів “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом”, потребує нових наукових результатів учених із різних галузей права, спрямованих на розв’язання проблем правозастосування й формулювання критеріїв оцінки цих явищ, а також вироблення пропозицій щодо напрямів розв’язання цієї проблеми, що, власне, й актуалізує вказане дослідження.

Мета статті. Мета цієї статті полягає у визначенні поняття та правової природи зловживання правом, міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, практики правозастосування з урахуванням перспектив подальшого вдосконалення концепції неприпустимості зловживання правом.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути зміст та особливості зловживання правом та процесуальним правом, треба як приклад вказати на стан реалізації матеріальних та процесуальних адміністративно-правових норм, вміщених у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), за своєю спрямованістю, а в більшості – недосконалості у частині правового регулювання публічних відносин, що не відповідають сучасним вітчизняним та європейським вимогам. За час свого існування “положення КУпАП дев’ять разів ставали предметом розгляду щодо конституційності з боку Конституційного Суду України та шість раз були визнані такими, що суперечать Основному Закону” [1].

Сьогоднішній КУпАП, незважаючи на багаторазові зміни та доповнення, які впродовж понад сорок років вносилися до його основних положень, та за великою кількістю видів правопорушень, які належать до інших базових кодексів і законів, що регулюють відповідальність у інших сферах життя країни, “не сприяє розвитку соціально-економічних відносин, а навпаки їх гальмує” [2, с. 90].

На виконання положень Закону України “Про дерадянізацію законодавства України ” від 21 квітня 2022 р. № 2215-IX [3] за ініціативою народних депутатів Д. Припутня, М. Павлюка та інших 28 червня 2024 року у Верховній Раді було на заміну КУпАП одержано довгоочікуваний доопрацьований Комітетом ВР з питань правоохоронної діяльності проєкт Кодексу України про адміністративні проступки (№ 11386) (далі – КУАП) [4]. Особливий інтерес серед основних новацій проєкту КУАП становлять пропозиції щодо об’єднання в КУАП всіх норм, які передбачають склади адміністративних проступків та вилучення зі сфери адміністративного деліктного законодавства правопорушень, які мають цивільно-правовий характер або є предметом розгляду адміністративних судів. Вказані новації, відповідно до Рекомендацій Ради Європи стосовно адміністративних санкцій та Пояснювального меморандуму, спрямовані на усунення прямого порушення вимог пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України та вилучення адміністративно-правових норм, які були прийняті у радянський період державного управління. Особливий інтерес у протидії зловживанням правом викликає новий зміст принципу законності, спрямованого на захист прав людини у сфері публічного управління, згідно з яким особи підлягатимуть відповідальності за порушення правил, вимог, режимів, лімітів, порядків, нормативів, норм, технологій, строків, обмежень, передбачених цим Кодексом, які встановлені винятково на підставі закону України.

Основні положення щодо заборони зловживання правом викладено у багатьох міжнародних нормативно-правових актах. Так, у положенні Загальної декларації прав людини, схваленої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III), де, відповідно до статті 7, відзначено, що “Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом” [5]. В Американській конвенції з прав людини [6], яка ухвалена 1969 року та набула чинності 1978 року, серед переліку громадянських, політичних, соціальних, економічних прав та права у сфері культури *право на справедливий суд* обіймає особливе місце. Вказане право, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція), гарантує право на справедливий й публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом під час визначення прав і обов’язків особи чи під час розгляду будь-якого обвинувачення, що пред’являється особі [7]. В статті 17 Конвенції зазначено, що “Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції”. Поняття “зловживання” представлене в статті 17 та пункті 3 (а) статті 35 Конвенції (зловживання правом на індивідуальне звернення) як шкідливе здійснення права її власником таким способом, який явно не відповідає або суперечить цілям, для яких таке право надане/створене (“Міролюбовс і інші проти Латвії” (Mirolubovs and Others v. Latvia), 2009, §§ 62 та 65; “С.А.С. проти Франції” (S.A.S. v. France) [ВП], 2014, § 66) [8].

Водночас аналіз рішень ЄСПЛ цілком логічно доводить, що критерії зловживання правом визначаються не в Конвенції, а в рішеннях ЄСПЛ. Установлення наявності зловживання правом

ЄСПЛ у кожному конкретному випадку вирішує, виходячи із прецедентів, які загалом сформували систему випадків зловживання правом, але й ця система не є завершеною. Треба зазначити, що у разі виявлення зловживання правом під час звернення до ЄСПЛ особа не позбавляється захисту, що гарантований Конвенцією. Цій особі лише забороняється вчиняти дії, спрямовані на обмеження прав і свобод інших людей [9]. У певному сенсі ЄСПЛ використовує обмеження щодо зловживання правом у доволі обмежених випадках: цей принцип застосовується лише щодо загроз демократичній системі і лише тією мірою, яка є суворо пропорційною серйозності та тривалості загрози [10].

Отже, серед зазначеного переліку міжнародних документів положення щодо заборони зловживання правом є основним атрибутом захисту прав людини у кримінальному, цивільному, адміністративному та іншому процесуальному провадженні.

Щодо трактування сутності зловживання правом у Великому тлумачному словнику сучасної мови під терміном “зловживання” розуміється як “провина, пов’язана з незаконними чи злочинними діями” [11].

Дискусійна думка щодо застосування терміна “зловживання правом” точиться ще з часів римського права, основою якого був принцип “*Bona fides*” (лат. “чесні засоби”) у захисті добросовісної поведінки. Попри те, що у римському законодавстві не були визначені норми, які б визначали сутність “зловживання правом”, проте певні позиції щодо ставлення до діянь, що за змістом є зловживанням правом, було сформовано вже в часи Древнього Риму” [12, с. 157]. “<...> в стародавні часи свобода автономії суб’єкта в користуванні своїми правами підлягала обмеженню, оскільки тоді було усвідомлено небезпеку необмеженого користування правом, яке мало наслідком завдання шкоди іншим особам...” [13, с. 55].

Впродовж розвитку всієї історії правової науки зловживання правом здебільшого розглядалося як негативне явище, яке підлягало обмеженню шляхом застосування заходів протидії.

Аналізуючи зарубіжні теоретичні та практичні підходи до застосування соціально-правового явища зловживання правом, цікавим для подальшого його дослідження є зміст Австрійського цивільного уложення, де у ч. 2 § 1295 вказується, що “Той, хто умисно завдає шкоди таким чином, при якому порушує добросовісність, відповідає за це, якщо це відбулося у виконання якогось права, то він відповідає лише тоді, коли здійснення цього права очевидно мало на меті завдання шкоди іншій особі” [14].

У Франції перша згадка про принцип протидії зловживання правом була виявлена у статтях 4 та 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, де у статті 4 зазначалося, що “Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому: таким чином права кожної людини не мають меж, за винятком тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Ці обмеження можуть бути визначені тільки законом”, а стаття 11 вказує, що “Вільне вираження думок і поглядів є одне з найбільш дорогоцінних прав людини: тому кожен громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкуватися, але відповідати лише за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом” [15].

Попри те, що у французькому законодавстві, так само як і в інших правових системах Європи, активно досліджується сутність зловживання правом, відомий французький науковець М. Плянйоль застерігав, що “право закінчується там, де починається зловживання правом”. На підтвердження вказаному він зазначав, що термін “зловживання правом” є ні що інше, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то її дія дозволена, а якщо вона недозволена, то саме тому, що ця особа переходить межі свого права та дію без права, *injuria* (з латинської – несправедливість; замах на чужі права)... воно недозволене, не є здійсненням права, і що зловживання правом не являє собою юридичної категорії, відмінної від недозволеної дії” [16]. Інший відомий французький вчений Леон Дюгі вважав, що теорія зловживання правом була засобом, що вигадали юристи для того, щоб уникнути наслідків, які логічно виходять з абсолютного характеру права власності, та підтримати одночасно цей характер [14]. Водночас французька правова еліта через брак у законодавстві чіткого визначення терміна “зловживання правом” під час використання його змісту традиційно покли-

кається на статтю 1382 Цивільного кодексу Франції, прийнятого 21 березня 1804 року, яка стверджує, що “Будь-яка дія людини, яка завдає шкоди іншим, зобов’язує того, з чиєї вини це сталося, до відшкодування шкоди” [17].

На відміну від французького законодавства Німеччина у дослідженнях проблеми зловживання правом досягла більш значних успіхів. Саме її наукове підґрунтя було покладене в основу сучасного розуміння зловживання правом. У німецькій правовій системі концепція зловживання правом (*Rechtsmissbrauch*) має чіткі критерії та відрізняється балансом між свободою реалізації прав та їх обмеженнями у суспільних інтересах.

У положенні Пруського земського уложення, прийнятого 01 червня 1794 року у §. 79. Четвертого титулу. “Із заяв про наміри” вказується, що “якщо особа, яка зробила заяву, припустилася помилки внаслідок власної грубої або середньої необережності.., то особа, яка зробила заяву, зобов’язана відшкодувати збитки, завдані з його вини” [18]. А засновник німецької теорії зловживання правом В. Зіберт стверджував, що “останнє не можна вважати правопорушенням, адже воно не має протиправного характеру до тих пір, поки його здійснення не призводить до грубого порушення чийось прав або якщо воно здійснюється з метою завдання шкоди іншим особам, що заборонено § 226 НЦУ. Право, за своєю природою, має внутрішні межі, вихід за які у формі зловживання правом дозволяє кваліфікувати таке здійснення права як неправове явище” [19].

У сучасному Цивільному кодексі Німеччини (BGB), оприлюдненому 2 січня 2002 р., у § 242 закладено принцип добросовісності (*Treu und Glauben*), а саме: “...боржник повинен діяти у відповідності з вимогами добросовісності, приймаючи до уваги звичаї та практику”, а у § 226 (BGB) “Заборона на шахрайство” зазначається, що “Здійснення права не допускається, якщо його єдиною можливою метою є заподіяння шкоди іншій особі” [20].

Отже, у німецькій правовій системі концепція зловживання правом зводиться до розуміння цього явища як не просто формального порушення, а суттєве відхилення від принципів справедливості та добросовісності. Німецькі суди активно застосовують цю доктрину, особливо в цивільних, адміністративних і процесуальних справах.

У процесі аналізу та вивчення сучасних науково-концептуальних підходів щодо визначення сутності зловживання правом в українському законодавстві та розуміння його серед вітчизняної наукової еліти не можна не згадати В. О. Сухомлинського – видатного українського педагога-гуманіста, вченого зі світовим ім’ям, публіциста, письменника, який писав: “Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання відбивається на оточуючих. Знай, що існує межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої дії запитанням: чи не робиш ти зла, не завдаєш незручності, неприємностей людям? Роби так, щоб людям, які оточують тебе, було добре” [21]. Ця цитата відображає основний принцип В. О. Сухомлинського – людина є частиною суспільства, і її дії впливають на інших.

Сьогоднішнє сприйняття змісту зловживання правом у вітчизняному правовому полі, незважаючи на тривалий час існування у міжнародному законодавстві цього правового явища, завжди супроводжується постійними дискусіями та повертає до себе увагу багатьох відомих теоретиків та практиків. Ще на початку 60-х років минулого сторіччя вітчизняний науковець С. М. Братусь разом з деякими іншими вченими різко виступав проти концепції “зловживання правом”, вважаючи її теоретично суперечливою. Автор вказував, що “зловживання” – це вже правопорушення, а не особливий режим реалізації прав. Він наполягав, що замість терміна “зловживання” треба говорити про порушення закону або недобросовісність. Проте, на нашу думку, несприймання правового значення зловживання правом С. М. Братусем пояснювалося тим, що не було терміна “зловживання” у радянських кодексах та судовій практиці 1960-х рр.

З метою подальшого осмислення сутності зловживання правом треба вказати на той факт, що під час дослідження цього феномену “одна група науковців повністю заперечує це поняття та вважає його протиріччям, позбавленим здорового глузду, інші дослідники тлумачать термін досить буквально: як “використання права на зло” у тих випадках, коли уповноважений суб’єкт наділений суб’єктивним правом, діє в його межах, але завдає певної шкоди правам інших осіб або суспільству в

цілому” [22]. Продовжуючи цю дискусію, І. Гловюк, О. Дроздов, В. Завтур зазначають, що “Запобігання зловживанню процесуальними правами відноситься до тієї категорії правових проблем, які значно поляризують правничу спільноту, поділяючи її на прибічників рішучої боротьби з цим явищем і на категоричних противників надмірної законодавчої регламентації цього аспекту. Будь-яке судочинств <...> пов’язане з наявністю двох протилежних сторін спору, чиї інтереси суперечать один одному, а тому віднайти грань, за якою закінчується ефективне відстоювання своєї правової позиції та починається зловживання процесуальними правами, часто стає надважким завданням” [23].

Доволі поширений погляд, згідно з яким під час формування сутності зловживання правом деякі науковці не зараховують цього феномену до правопорушення, а пропонують розуміти під цим явищем умисні недобросовісні дії учасників адміністративного процесу [22].

Цікавим є визначення Я. О. Берназюка, який за своїм сучасним забарвленням зазначає, що “Зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника справи, які характеризуються ознакою видимої юридичної правомірності, однак використовуються з метою, що є протилежною або не відповідає тій, яку має переслідувати реалізація відповідного процесуального права або виконання обов’язку, визначеного законом або судом; сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій (бездіяльності), які складають зміст наданого процесуальним законодавством права (покладеного обов’язку), недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права або умисне використання процесуального права у спосіб, який суперечить завданню адміністративного судочинства, з метою обмеження можливості реалізації прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справи, необґрунтованого перевантаження роботи суду або підриву довіри до судової гілки влади” [25]. Проте В. Поліщук, досліджуючи сутність зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі, робить висновок, що “зловживання процесуальними правами (як категорія адміністративного процесуального права) є діяльністю учасників адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки з метою отримання вигоди більшої, ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб” [25, с. 119]. Впродовж цієї думки, але з іншою інтерпретацією О. О. Барабаш, В. В. Заборовський, А. В. Стойко та інші науковці вказане явище визначають як “... особливу форму процесуального правопорушення, що тягне за собою застосування заходів процесуального примусу” [26, с. 5; 27, с. 156].

Отже, підтримуючи позицію О. Андрушко щодо розуміння правової природи зловживання правом, її можна поділити на чотири основні концепції:

- 1) заперечення існування цього явища взагалі (С. М. Братусь, М. Афанасьєва, І. Г. Бабич, Н. Л. Буроменська, Я. В. Греца, М. С. Малейн, Р. А. Мюллерсон, О. Е. Лейст);
- 2) виділення зловживання правом як особливого окремого виду правової поведінки поряд із правомірною та протиправною поведінкою (О. В. Капліна [28, с. 288–289], О. Ф. Скакун [29, с. 427];
- 3) визнання зловживання правом як правомірної поведінки, але соціально шкідливої, чи акт правомірної поведінки (О. В. Святоцький, В. В. Куць, К. Томусат);
- 4) визначення зловживання правом як неправомірної поведінки: особливої форми поведінки, що слугує підставою юридичної відповідальності або особливого виду правопорушення (В. В. Куць, Ю. С. Шемшученко, Г. Кельзен, Р. фон Ерінг).

Продовжуючи дискусію з вищевказаного дослідження, В. Резнікова на підставі поглядів інших вчених, але дещо у видозміненому ракурсі пропонує сучасну концепцію зловживання процесуальними правами у такій конструкції:

- 1) концепція, прибічники якої “зловживання правом” визначають через реалізацію суб’єктивних прав та/або наданих повноважень із порушенням та/або без порушення встановлених законом меж;

2) концепція, за якою “зловживання правом” визначають як форму здійснення права всупереч його призначенню, цілям, соціальній функції чи інтересам інших суб’єктів, за допомогою якого спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин;

3) концепція, в рамках якої зловживання правом ототожнюється з перевищенням права, його меж, – порушення закону проявляється у: а) намірі заподіяти шкоду діянням, що, зі свого боку, вважається порушенням закону; б) зневажанні суспільних інтересів;

4) трактуванні зловживання правом як особливого типу правопорушення, що вчиняється уповноваженою особою під час здійснення нею належного їй права, пов’язане з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного їй загального типу поведінки;

5) концепція, за якою зловживання правом трактується як різновид правової поведінки [30].

Попри все зазначене, вважаємо, що вказані моделі концепції правової природи “зловживання правом” є умовними – дискусії серед науковців із зазначеної проблематики продовжуються, що вказує на актуальність досліджуваної проблематики.

З огляду на те, що сьогодні правові явища зловживання правом та, зокрема, процесуальним правом, які є предметом активного дослідження вітчизняними та зарубіжними науковцями, викликає неоднозначне визначення, закономірно постає питання щодо розмежування термінів “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом”. Загалом ці поняття пов’язані між собою, але за сферами застосування, суб’єктами, об’єктами, правовими засадами та правовими наслідками мають певну відмінність, яку можна простежити у таблиці.

Розмежування між зловживанням матеріальним правом та зловживанням процесуальним правом

Критерії	Зловживання правом (матеріальне право)	Зловживання процесуальним правом
Сфера застосування	Цивільне, господарське, адміністративне, трудове право	Винятково у процесуальних відносинах (кримінальне, цивільне, адміністративне провадження)
Об’єкт	Суб’єктивні матеріальні права (право на участь у державних закупівлях, право на інформацію, договірні права)	Процесуальні права (право подавати скаргу, заяву, клопотання, позов, апеляцію)
Суб’єкти	Фізичні/юридичні особи, органи публічної влади	Учасники процесу (позивачі, відповідачі, свідки, перекладачі, судді)
Правові засади	– ст. 13 ЦК України; – ст. 232 ГК України (Про недобросовісність); – ст. 166 ¹ КУпАП (Зловживання монопольним становищем на ринку); – ст. 172 ¹³ КУпАП. Зловживання військовою службовою особою, владою або службовим становищем тощо	– ст. 56, 157 ЦПК України; – ст. 71 ГПК України; – ст. 10 КАС України
Правові наслідки	– Відмова у захисті права (ст. 13 ЦК України). – Анулювання угоди. – Цивільна/адміністративна відповідальність	– Відмова у задоволенні скарги, заяви, позову. – Штрафи за зловживання процесом. – Обмеження у поданні подальших документів
Приклади	– Рейдерські захоплення. – Штучне банкрутство. – Ухилення від податків через підставні фірми	– Навмисне затягування судового процесу. – Подача безпідставних позовів. – Фальсифікація доказів

Потреба розмежування зловживання матеріальними правами та процесуальними правами зазначалася у Постанові Касаційного Цивільного Суду від 03 червня 2020 р. у справі № 318/89/18, в якій мовилося, що “Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові” [31].

З метою подолання полеміки та визначення консенсусу в розумінні сутності зловживання правом, а також удосконалення судової практики у протидії цьому явищу в ухваленому Законі України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” було запроваджено новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами, що було закріплено в Кодексі адміністративного судочинства України [32], Господарському процесуальному Кодексі України (ГПКУ) [33] та Цивільному процесуальному кодексі України (ЦПКУ) [34], зокрема в статтях 43 ГПКУ, 44 ЦПКУ та 45 КАСУ “Неприпустимості зловживання процесуальними правами” нормативно закріплено перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами. До них належать:

“1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об’єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі” [35].

До речі, попри те, що немає прямої вказівки в Кримінальному процесуальному кодексі України щодо заборони зловживання процесуальними правами, Верховним Судом було сформульовано правовий висновок щодо застосування загальноправового принципу “заборони зловживання процесуальними правами” і до відносин, що виникають у кримінальному процесі [36].

Аналізуючи судову практику у визначенні зловживання процесуальними правами, яка є досить змістовною за кордоном і набирає певних обертів формування в сучасній Україні, у п. 23 Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 10 вересня 2021 року у справі № 766/20776/17, провадження № К/9901/10663/19, зазначається, що “Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду”. Відповідно до п. 26 Постанови, вказано, що “наведений у частині другій статті 45 Кодексу адміністративного судочинства України перелік дій, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним, суд може визнати таким зловживанням також інші дії, які мають відповідну спрямованість і характер” [37].

У постанові Верховного Суду від 2 липня 2023 року у справі № 910/12713/22 [38] визначено, що зловживання процесуальними правами – це процесуальне правопорушення, яке характеризується умисними недобросовісними діями учасників господарського процесу (їх представників), що призводять до порушення процесуальних прав інших учасників процесу, з метою перешкоджання господарському судочинству, що є підставою для застосування судом процесуальних санкцій (позбавлення права на процесуальну дію або застосування судом інших негативних юридичних наслідків, передбачених законом). Зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа реалізує свої процесуальні права і вчиняє передбачені процесуальним законодавством процесуальні дії, але робить це на шкоду іншим особам з метою, яка не збігається із завданням господарського процесу.

До зловживання процесуальними правами у судовій практиці можна зарахувати позицію Великої Палати Верховного Суду України щодо неявки в судове засідання (постанова від 10 квітня 2018 року № 800/482/17 (11-267 заї 18) [39], в якій ОСОБІ_3, яка подавала апеляційну скаргу, відповідно частини другої статті 131 КАС України за повторне неприбуття у судове засідання без повідомлення поважних причин, неявки та заяв про розгляд справи за його відсутності, апеляційна скарга була залишена без задоволення.

Великою Палатою Верховного Суду також визнається зловживанням правом безпідставні відводи. Так, ухвалою від 02 березня 2021 року № 910/17048/17 (12-85 гс 20) [40] за заявлення завідомо безпідставного відводу, спрямованого на безпідставне затягування та перешкоджання розгляду справи було прийнято рішення про безпідставність заявленого відводу. Так само у постанові від 25 червня 2019 року № 910/17792/17 (12-280 гс 18) [41] суд апеляційної інстанції дослідив та надав належну оцінку кожному з поданих клопотань (заяв та їх обґрунтованості), в тому числі і про відвід суддів, відповідно до наведених вище норм процесуального права, дійшов правильного висновку про зловживання процесуальними правами і у встановленому порядку залишив клопотання без розгляду.

Заслугує на увагу Постанова від 19 березня 2019 р. № 199/6713/14-ц (14-92 цс 19), в якій у скарзі скаргник не раз використовував нецензурну лексику, лайливо характеризував державного виконавця та його роботу і стверджував, що звернувся до суду по захист своїх прав саме тому, що державний виконавець має такі характеристики. Суд зазначив, що учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (пункт 1 частини другої статті 43 ЦПК України). Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду (суддям) не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників [42].

З огляду на зазначену судову практику вважаємо, що проблематика вирішення спорів щодо неприпустимості зловживання матеріальним та процесуальним правом є актуальним та важливим завданням судочинства, в діяльності якого, попри те, що немає єдиного комплексного визначення цього правового явища, не створюється певних перешкод для прийняття зваженого судового рішення. Тож протидія зловживанню правом у судовому процесі повинна торкатися не лише судових органів, але й усіх учасників судового процесу.

Висновки. Виходячи з вищевказаного, треба зазначити, що сучасний стан теоретичного та практичного досвіду застосування термінів “зловживання правом” та “зловживання процесуальним правом” доводить, що у поглядах вчених немає єдності щодо їх правової природи та сутності. Загалом наукові нароби на цю проблематику були спрямовані так:

- деякі науковці повністю заперечують це поняття та вважають його теоретично суперечливим;
- зловживання правом вважається різновидом протиправних дій, правопорушенням, що слугує підставою юридичної відповідальності;

– зловживання правом, залежно від осмислення його змісту, визнається актом правомірної поведінки;

– зловживання правом ототожнюється з перевищенням права, його меж, яке здійснюється з наміром заподіяння шкоди діянням, що, зі свого боку, вважається порушенням закону.

У рішеннях Великої Палати Верховного Суду до видів зловживання процесуальним правом, крім нормативно закріпленого переліку діянь, визначених у статті 43 ГПКУ, 44 ЦПКУ та 45 КАСУ, можна зарахувати заявлення завідомо безпідставного відводу, спрямованого на безпідставне затягування та перешкоджання розгляду справи; скаргу або заяву, яка містить нецензурну лексику, погрозливі або провокативні висловлювання проти суду; зухвалий підрив авторитету судової влади, який виявився у відмові надання суду документів, що посвідчують його особу; порушення підпункту “b” пункту 3 статті 6 Конвенції, яка гарантує обвинуваченому “адекватний час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту”; повторне неприбуття у судове засідання без повідомлення поважних причин, неявки та заяви про розгляд справи за його відсутності.

Попри поляриність поглядів щодо зловживання правом, вважаємо, що цей феномен формується як цілісне правове явище, яке за теоретико-правовим спрямуванням є не лише можливим, а здатним зміцнювати правопорядок, що підтверджується вітчизняною та світовою практикою й визнається необхідним і корисним.

З метою посилення протидії зловживанню процесуальним правом, а також розмежування правомірного використання процесуальних прав і дій, які можуть бути зловживанням цими правами, треба закріпити в статтях 43 ГПКУ, 44 ЦПКУ та 45 КАСУ чіткіший перелік усіх можливих дій, які можуть бути визнані зловживанням. Крім того, для посилення відповідальності у цій сфері потрібно збільшити розміри штрафів за зловживання процесуальними правами (як за перше, так і за повторне правопорушення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пояснювальна записка до проекту Кодексу України про адміністративні проступки. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/Poyasnyvalna-zapyska-1.pdf> (Дата звернення: 10.05.2025).
2. Петков В. П., Петков С. В. (2022). Рекодифікація Кодексу України про адміністративні правопорушення в умовах дерадянізації українського права. Публічне право № 4 (48). С. 88–94. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/9.pdf> (Дата звернення: 10.05.2025).
3. Про дерадянізацію законодавства України: Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (Дата звернення: 10.05.2025).
4. Проект Кодексу України про адміністративні проступки. URL: https://spo.fpsu.org.ua/images/2022/1125_1.pdf (Дата звернення: 10.05.2025).
5. Загальна декларація прав людини: резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Дата звернення: 20.04.2025).
6. Американська конвенція з прав людини: Міжамериканська конференція з прав людини від 22 листопада 1969 р., м. Сан-Хосе. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instreet/Rzoas3con.html> (Дата звернення: 10.05.2025).
7. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (Дата звернення: 20.05.2025).
8. Заборона зловживання правами. Посібник зі статті 17 Конвенції. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_17_ukr (Дата звернення: 20.05.2025).
9. Lawless v. Ireland. Rapport (31). Application no. 332/57. 19/12/1959. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73438> (Дата звернення: 20.05.2025).
10. De Becker contre la Belgique. Rapport (31). Application No. 214/56. 08/01/1960. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73711> (Дата звернення: 20.05.2025).

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. (Дата звернення: 20.05.2025).
12. Буроменська Н. Л. (2021). Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 247 с. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/buromenska_2021-disertatsija.pdf (Дата звернення: 20.05.2025).
13. Соломахіна О. М. (2015). Деякі аспекти поняття “шикана” за римським правом. Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії. матер. круглого столу. Одеса. С. 54–56. (Дата звернення: 25.05.2025).
14. Dugis L. (2012). Les transformations générales du droit privé depuis le code Napoléon. Paris, 1912. 200 p.
15. Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789> (Дата звернення: 25.05.2025).
16. Плянйоль М. (1911). Курс французького цивільного права. Ч. 1: Теорія про зобов’язання ; вип. 2 : пер. з фр. Петроков : Типогр. С. Пансаго. С. 295. (Дата звернення: 25.05.2025).
17. Code Civil des Français, 21.03.1804. EUI. Global citizenship observatory. URL: <https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Code%20Civil%201804%20FR.pdf> (Дата звернення: 25.05.2025).
18. Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten. 01.06.1794, Erster Theil. Die freie juristische Bibliothek. URL: <https://opinioiuris.de/quelle/1622> (Дата звернення: 25.05.2025).
19. Siebert W. (1934). Verwirkung und Unzulässigkeit der Rechtsausübung; Elwert. Marburg, 259 S.
20. Цивільний Кодекс Німеччини. Бюлетень федеральних законів [Bundesgesetzblatt]. I, с. 42, 2909; 2003 г. I, с. 738. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0742 (Дата звернення: 25.05.2025).
21. Сухомлинський В.О. (1969). Серце віддаю дітям. Розділ 6. К.: Радянська школа. С. 145.
22. Лазарєв В. В. (2023). Концепції розуміння сутності категорії “зловживання правом”. Право і безпека. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16> (Дата звернення: 30.05.2025).
23. Головотюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. (2022). Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. Право України. № 6. С. 90–116.
24. Берназюк Я. О. (2021). Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Наук. вісник Ужгор. Нац. у-ту, Серія Право. Вип. 66.
25. Поліщук В. Ю. (2021). Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, С. 176–205.
26. Барабаш О. О. (2016). Підходи до класифікації видів поведінки людини в теорії права. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 6, Т. 1. С. 3–6.
27. Заборовський В. В., Стойка А. В. (2018). Зловживання цивільними процесуальними правами як форма процесуальної відповідальності : суть та доцільність. Наук. вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право. Вип. 49.
28. Капліна О. В. (2008). Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 296 с.
29. Скаун О. Ф. (2001). Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 656 с.
30. Резнікова В. Сучасна доктрина зловживання процесуальними правами. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/617/681Сучасна%20доктрина%20зловжання%20процесуальними%правами> (Дата звернення: 27.05.2025).
31. Зловживання правом: фокус і ракурс: Верховний Суд України від 05 лютого 2021 року URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat_zlovjivan_pravom.pdf (Дата звернення: 27.05.2025).
32. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Дата звернення: 27.05.2025).
33. Господарський процесуальний Кодекс України від 06.11.1991р. № 1798-XII. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Дата звернення: 27.05.2025).
34. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 27.05.2025).

35. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text> (Дата звернення: 28.05.2025).

36. Ухвала ККС ВС від 30 травня 2018 року у справі № 676/7346/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440103> (Дата звернення: 28.05.2025).

37. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 10 вересня 2021 року у справі № 766/20776/17, провадження № К/9901/10663/19/. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99521550&red=10000353674b6032a12dace6b724ae3a0b9583&d=5> (Дата звернення: 28.05.2025).

38. Постанова Верховного Суду від 27.07.2023 у справі № 910/12713/22. URL: https://protocol.ua/postanova_kgs_vp_vid_27_07_2023_roku_u_spravi_910_12713_22 (Дата звернення: 28.05.2025).

39. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 року: справа № 750/14127/17, провадження № 14-374 цс 18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011432.25> (Дата звернення: 28.05.2025).

40. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 02.03.2021 року: справа № 910/17048/17, провадження № 12-85гс20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95866721.29> (Дата звернення: 28.05.2025).

41. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2019 року: справа № 910/17792/17, провадження № 12-280гс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83000777.30> (Дата звернення: 29.05.2025).

42. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2019 року: справа № 199/6713/14-ц, провадження № 14-92 цс 19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817.32> (Дата звернення: 29.05.2025).

REFERENCES

1. *Poiasnuivalna zapyska do proiektu Kodeksu Ukrainy pro administratyvni prostupyky* [Explanatory Note to the Draft Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/Poyasnyvalna-zapyska-1.pdf> (Accessed: 10.05.2025). [In Ukrainian].

2. Pietkov, V. P., Pietkov, S. V. (2022). *Rekodifikatsiia Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia v umovakh deradianyzatsii ukrainskoho prava* [Recodification of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in the Context of Der-Sovietization of Ukrainian Law]. *Publichne pravo*. No. 4 (48) pp. 88–94. Retrieved from: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/9.pdf> (Accessed: 10.05.2025). [In Ukrainian].

3. *Pro deradianizatsiiu zakonodavstva Ukrainy* [On the de-Sovietization of Ukrainian legislation: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrainy* vid 21.04.2022 r. No. 2215-IKh. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (Accessed: 10.05.2025). [In Ukrainian].

4. *Proiekt Kodeksu Ukrainy pro administratyvni prostupyky* [Draft Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved from: https://spo.fpsu.org.ua/images/2022/1125_1.pdf (Accessed: 10.05.2025). [In Ukrainian].

5. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny* [Universal Declaration of Human Rights]: rezoliutsiiei 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Accessed: 20.04.2025). [In Ukrainian].

6. *Amerykanska konventsiiia z prav liudyny* [American Convention on Human Rights]: Mizhamerykanska konferentsiia z prav liudyny vid 22 lystopada 1969 r., m. San-Khose. Retrieved from: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instate/Rzoas3con.html> (Accessed: 10.05.2025). [In Ukrainian].

7. *Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04 lystopada 1950 r. Retrieved from: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (Accessed: 20.05.2025). [In Ukrainian].

8. *Zaborona zlovzhyvannia pravamy. Posibnyk zi statii 17 Konventsii* [Prohibition of abuse of rights. Guide to Article 17 of the Convention]. Retrieved from: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_17_ukr (Accessed: 20.05.2025). [In Ukrainian].

9. *Lawless v. Ireland. Rapport* (31). Application No. 332/57. 19/12/1959. HUDOC Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73438> (Accessed: 20.05.2025). [In English].

10. *De Becker contre la Belgique. Rapport* (31). Application No. 214/56. 08/01/1960. HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73711> (Accessed: 20.05.2025). [In French].

11. *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]: 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 p (Accessed: 20.05.2025). [In Ukrainian].
12. Buromenska, N. L. (2021). *Poniattia i pravova pryroda pryntsypu zaborony zlovzhyvannia pravom* [The concept and legal nature of the principle of prohibition of abuse of law]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv, 247 p. Retrieved from: https://library.krok.edu.ua/media/library/cat.egory/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/buromenska_2021-disertatsija.pdf (Accessed: 20.05.2025). [In Ukrainian].
13. Solomakhina, O. M. (2015). *Deiaki aspekty poniattia "shykana" za rymskym pravom* [Some aspects of the concept of "chicane" under Roman law]. *Zlovzhyvannia tsyvilnymy protsesualnymy pravamy: shliakhy protydii. mater. kruhloho stolu*. Odesa. P. 54–56. (Accessed: 25.05.2025). [In Ukrainian].
14. Dugis, L. (1912). *Les transformations générales du droit privé depuis le code Napoléon*. Paris, 200 p. [In French].
15. *Deklaratsiia prav liudyny i hromadianyna* [Declaration of the Rights] vid 26 serpnia 1789 r. Retrieved from: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789> (Accessed: 25.05.2025). [In Ukrainian].
16. Plianiol, M. (1911). *Kurs frantsuzskoho tsyvilnoho prava* [Course of French Civil Law]. Ch. 1: Teoriia pro zoboviazannia ; vyp. 2 : per. z fr. Petrokov : Typohr. S. Panskaho, p. 295 (Accessed: 25.05.2025). [In Ukrainian].
17. *Code Civil des Français*, 21.03.1804. EUI. Global citizenship observatory. Retrieved from: <https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Code%20Civil%201804%20FR.pdf> (Accessed: 25.05.2025). [In French].
18. *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*. 01.06.1794, Erster Theil. Die freie juristische Bibliothek. Retrieved from: <https://opinioius.de/quelle/1622> (Accessed: 25.05.2025). [In German].
19. Siebert, W. (1934). *Verwirkung und Unzulässigkeit der Rechtsausübung*: Elwert. Marburg, 259 p. [In German].
20. *Tsyvilnyi Kodeks Nimechchyny* [German Civil Code]. Biuletyn federalnykh zakoniv [Bundesgesetzblatt]. I, str. 42, 2909; 2003 h. I, str. 738. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0742 (Accessed: 25.05.2025). [In Ukrainian].
21. Sukhomlynskyi, V. O. (1969). *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. Rozdil 6. K.: Radianska shkola, p. 145. [In Ukrainian].
22. Lazarev, V. V. (2023). *Kontseptsii rozuminnia sutnosti katehorii "zlovzhyvannia pravom"* [Concepts of understanding the essence of the category "abuse of law"]. *Pravo i bezpeka*. No. 1 (88). P. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16> (Accessed: 30.05.2025). [In Ukrainian].
23. Holovotiuk, I., Drozdov, O., Zavtur, V., Drozdova O. *Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy u kryminalnomu provadzhenni: pytannia relevantnosti kontseptsii* [Abuse of procedural rights in criminal proceedings: the issue of relevance of the concept]. *Pravo Ukrainy*. No. 6. P. 90–116. [In Ukrainian].
24. Bernaziuk, Ya. O. (2021). *Poniattia ta osoblyvosti pryntsypu neprypustymosti zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi* [The concept and features of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings]. *Nauk. visnyk Uzhhor. Nats. u-tu, Seriia PRAVO*. Vyp. 66. [In Ukrainian].
25. Polishchuk, V. Yu. (2021). *Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi* [Abuse of procedural rights in administrative proceedings]. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Zaporizhzhia. P. 176–205. [In Ukrainian].
26. Barabash, O. O. (2016). *Pidkhody do klasyfikatsii vydiv povedinky liudyny v teorii prava* [Approaches to the classification of types of human behavior in the theory of law]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 6. T. 1. P. 3–6. [In Ukrainian].
27. Zaborovskiy, V. V., Stoika, A. V. (2018). *Zlovzhyvannia tsyvilnymy protsesualnymy pravamy yak forma protsesualnoi vidpovidalnosti : sut ta dotsilnist* [Abuse of civil procedural rights as a form of procedural liability: essence and expediency]. *Nauk. visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho un-tu. Seriia: Pravo*. Vyp. 49. [In Ukrainian].
28. Kaplina, O. V. (2008). *Pravozastosovne tumachennia norm kryminalno-protsesualnoho prava : monohrafiia* [Law enforcement interpretation of the norms of criminal procedure law: a monograph.]. Kharkiv : Pravo, 296 p. [In Ukrainian].
29. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk* [Theory of State and Law: a textbook]. Kharkiv : Konsum, 656 p. [In Ukrainian].
30. Reznikova, V. *Suchasna doktryna zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy* [Modern doctrine of abuse of procedural rights]. Retrieved from: <https://rd.ua/storage/lessons/617/681Suchasna%20doktryna%20zlovzhavannia%20protsesualnymy%pravamy> (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].

31. **Zlovzhyvannia pravom: fokus i rakurs** [Abuse of law: focus and perspective]: Verkhovnyi Sud Ukrainy vid 05 liutoho 2021 roku. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat_zlovjivan_pravom.pdf (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].
32. **Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy** [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 6 lypnia 2005 r. No. 2747-IV. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].
33. **Hospodarskyi protsesualnyi Kodeks Ukrainy** [Commercial Procedure Code of Ukraine] vid 06.11.1991r. No. 1798-KhII. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].
34. **Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy** [The Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18.03.2004 r. No. 1618-IV. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].
35. **Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv** [On Amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts]: Zakon Ukrainy vid 3 zhovtnia 2017 r. No. 2147-VIII. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text> (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
36. **Ukhvala KKS VS** [Ruling of the CCS of the Supreme Court] vid 30 travnia 2018 roku u spravi No. 676/7346/15-k. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440103> (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
37. **Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu** [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation] vid 10 veresnia 2021 roku u spravi No. 766/20776/17, provadzhennia No. K/9901/10663/19/. Retrieved from: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99521550&red=10000353674b6032a12dace6b724ae3a0b9583&d=5> (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
38. **Postanova Verkhovnoho Sudu** [Decision of the Supreme Court] vid 27.07.2023 u spravi No. 910/12713/22. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_27_07_2023_roku_u_spravi_910_12713_22 (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
39. **Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu** [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court] vid 17.10.2018 roku: sprava No. 750/14127/17, provadzhennia No. 14-374 tss 18. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011432.25> (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
40. **Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu** [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court] vid 02.03.2021 roku: sprava No. 910/17048/17, provadzhennia No. 12-85hs20. Yedynyi derzhavnyi reiestr su dovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95866721.29> (Accessed: 28.05.2025). [In Ukrainian].
41. **Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu** [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court] vid 25.06.2019 roku: sprava No. 910/17792/17, provadzhennia No. 12-280hs18. Yedynyi derzhavnyi reiestr su-dovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83000777.30> (Accessed: 29.05.2025). [In Ukrainian].
42. **Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu** [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court] vid 13.03.2019 roku: sprava No. 199/6713/14-ts, provadzhennia No. 14-92 tss 19. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817.32> (Accessed: 29.05.2025). [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 09.06.2025 р.

Leontii CHYSTOKLETOV

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Administrative
and Informational Law Department,
Dr. Habil. (Law), Professor
leontii.h.chystokletov@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-3306-1593

PROBLEMS OF ABUSE OF LAW AND ABUSE OF PROCEDURAL LAW IN THE FIELD OF DOMESTIC LEGISLATION

The article analyzes scientific concepts regarding the legal nature of abuse of law and abuse of procedural law.

It is noted that the debate on the use of the term “abuse of law” has been going on since the times of Roman law, the basis of which was the principle of protecting virtuous behavior. In order to study the historical development of the application of the abuse of rights process, the international practice of Austria, France and Germany was analyzed. It was found that, unlike French legislation, Germany has achieved more significant success in researching the problem of abuse of rights. The German concept of abuse of law boils down to understanding this phenomenon as not just a formal violation, but a significant deviation from the principles of justice and good faith.

A study of the decisions of the ECHR quite logically proves that the criteria for abuse of rights are not defined in the Convention, but in the decisions of the ECHR, which decides in each specific case based on precedents that have generally formed a system of cases of abuse of rights.

It is outlined that today’s perception of the meaning of abuse of law in the domestic legal field indicates the fact that when studying this phenomenon, one group of scientists completely denies this concept and considers it a contradiction, while other researchers interpret the term as “the use of law for evil” in those cases, when an authorized entity is endowed with a subjective right, acts within its limits, but causes some harm to the rights of other individuals or society.

Based on the legal analysis, it was found that the terms “abuse of law” and “abuse of procedural law” have a certain difference, which is traced in the areas of application, subjects, objects, legal principles and legal consequences.

The practice of the Supreme Court quite naturally proves that abuse of procedural rights is understood as a form of intentional, unscrupulous actions of the participants in the process, which finds its expression, in particular, in the commission of actions disproportionate to the consequences to which they may lead.

The conducted research made it possible to state, despite the polarity of views on the abuse of law, that this phenomenon is formed as a holistic legal phenomenon, which, from a theoretical and legal perspective, is not only possible, but also capable of strengthening the rule of law, which is confirmed by domestic and world practice and is recognized as necessary and useful.

Keywords: abuse of law, abuse of procedural law, concept, domestic legislation, case law, Supreme Court, European Court of Human Rights.